

Sloboda v umení a v Cirkvi

Akú máme predstavu o slobode v Cirkvi a akú v súčasnom umení?

Priznávam sa k obrovskej neistote, ako uchopiť tri témy: umenie, Cirkev a slobodu. Ako Umenie, cirkev a Slobodu? Môžeme umenie chápať ako synonymum slobody?

Paralely medzi umením a slobodou sú zjavné. Veríme, že umenie bez slobody nemôže existovať, no sami sme svedkami, ako umenie veľmi účinne slúži autoritárskym režimom. Podobne sa môžeme pýtať, či existujú hranice slobody a či sa dá sloboda zneužiť. Nedostatok slobody však môže byť aj prejavom strachu zo slobody, nie iba následkom politického prenasledovania. Či sloboda, či umenie niekedy prekvitajú alebo sa strácajú, raz sú hodné obety života, inokedy sú nebezpečné aj pre jednotlivca, aj pre spoločnosť. Je práve takáto historická skúsenosť Cirkvi príčinou jej azda až rezervovaného postoja k nárokom na slobody? Aká je historická skúsenosť Cirkvi s umením?

Liturgický priestor vyžaduje určité estetické nastavenie, možno výzdobu, určité špecifické predmety, odev, spev, hudbu, zvuky, svetlá a dokonca aj vône, ktoré sa pri bohoslužobnom obrade používajú s predpísanou prísnosťou. Liturgia teda aspoň navonok neponúka umelcovi žiadne slobody. Očakáva schopnosť a ochotu tvorcu vysporiadať sa s jej striktnými pravidlami. Vyžaduje jedinečné, autentické porozumenie a pochopenie. Uprednostňuje víziu pred fantáziou. Stavia tiež na súhre viacerých majstrov, ktorí vstupujú do architektúry, sochárov so sochami, maliarov s obrazmi, nevynímajúc hudobníkov ani spevákov. Cirkev prinajmenšom pre liturgiu musí nadviazať kontakt s umením, a to so živým umením.

Pokiaľ umelec aj Cirkev prebývajú v slobodnom prostredí, môžu hľadať, rozlišovať a vyberať si cestu k sebe. Zoberú však na svoje ramená zodpovednosť za výber – najmä vtedy, keď nezohľadnia nároky na kvalitu? Môžeme akceptovanie nekvality diela ospravedlniť zdôrazňovaním kresťanskosti umenia? Je kresťanské umenie vo výsledku synonymom nekvality?

Sloboda umelca spočíva tiež v tom, že sa smie nechať inšpirovať prakticky hocičím. Aj nekvalitou či dokonca gýčom, hoci by ich nachádzal práve v liturgickom priestore. Púťové čačky, sväté obrázky, plastové ružence, nalakované sadrové sošky svätých zaplňajú domácnosti zbožných veriacich, ktorí nemajú srdce posvätený podarúnok vyhodiť. Od druhej polovice 20. storočia poznáme viacerých slovenských či zahraničných umelcov, ktorí lacné kuriozity vyhľadávali a zakomponovali do svojich diel alebo ich vo svojej tvorbe citovali alebo ďalej intepretovali s určitou iróniou, výsmechom alebo s otvoreným sarkazmom. Sú aj takí, ktorí súcitia s drobnými svätými obrázkami, citlivo ich pozorujú prostredníctvom svojej umeleckej tvorby a ponúkajú im nový život vo svete galérií.

„Svätý obrázok“ — Radek Brož, Andrea Čepiššáková, Barbora Kožíková – Lichá
Výstava v Galérii umenia Ernesta Zmetáka v Nových Zámkoch 2023 – 2024, kurátorka Daniela Čarná. Zdroj: <http://www.gueznz.eu/vystavy/single/91>

Liturgia sama, jej priestor a inštrumenty boli v priebehu 60. rokov minulého storočia dokonca vyňaté z ich pôvodného určenia, aby sa stali vizuálnym jazykom oživujúcim predkresťanské rituály, ktoré mali diváka nasmerovať k oslobodeniu zmyslovosti, neprekonateľne zviazanej spoločenskou konvenciou. Išlo o hnutie viedenského akcionizmu, zaujatého myšlienkou o neobmedzenej slobode umeleckej tvorby. S najväčšou pravdepodobnosťou nebudeme ani prví, ani jediní, čo sa vyjadria, že bez Katolíckej Cirkvi by sa nezrodil Hermann Nitsch, ako ho poznáme dnes – duchovného guru, ikonu svojrázneho umeleckého hnutia. Na druhej strane sa možno trochu provokatívne spýtať, kto z vizuálnych umelcov nachádza inšpiráciu v Cirkvi? Kto vníma liturgický priestor ako tvorivú výzvu? Vždy ide o predstaviteľov kresťanského umenia?

Pokiaľ je kresťanstvo prvkom naplňujúcim umelecké dielo a ono samo sa stáva prostriedkom na oslobodenie ducha kresťana, potom je sloboda človeka povýšená na duchovný princíp. Cirkev, ktorá si nectí slobodu, protirečí evanjeliu. Sloboda by mala byť nevyhnutnou súčasťou ľudského hľadania Boha v láske, viere a nádeji. Umelec, ako ktokoľvek iný, sám sa stáva chrámom, povedzme liturgickým priestorom, pokiaľ sa necháva naplňať Bohom a súčasne sa vyprázdňuje zo všetkého, čo obmedzuje jeho slobodu. Výtvarné umenie zanecháva v dejinách stopu, ktorá budúcim generáciám odhalí pravdu o tom, čomu sme verili a v čom sme sa mýlili. Bez slov, iba

Hermann Nitsch (1938 Viedeň – 2022 Mistelbach): *Hermann Nitsch - Das 6-Tage-Spiel*, inštalácia v Kaplnke múzea Hermanna Nitscha v Mistelbachu. Foto: Martin Šugár, 2023.

obrazom. Aj vtedy, keď v liturgickom priestore, v presbytériách nových kostolov umenie chýba, keď sa nahrádza niečím iným, alebo, keď sa nebudaj – neuznané – ničí.

Sloboda nie je univerzálny princíp. Neexistuje iba jediná definícia slobody. Môže sa javiť ako predmet skúmania filozofov, politológov či teológov. Slobodu možno merať napríklad metódami sociológie. Stojí v hľadácku záujmu ďalších vedných disciplín vrátane etiky, psychológie alebo marketingu. Ukazuje sa, že v našom jazykovom prostredí slobodu a jej rôzne podoby nevnímame plnohodnotne, zato jej nedostatok cez výrazy cenzúra, zákaz tvorby či zákaz vystavovať chápeme v plnom rozsahu. Žiaľ, na slovné spojenie autorská licencia sme si odvykli.

Pohľad práva na slobodu v umení je možno dôležitejší ako pohľad historický alebo teoretický. Konvergencia práva a umenia sa premieta aj do zmeny jazyka a do vzniku nových pojmov. V našom jazykovom prostredí najčastejšie hovoríme o umeleckej slobode, pri čom dostatočne nerozlišujeme umeleckú slobodu od slobody tvorby, autorskej licencie či slobody umelca – hoci preklady medzinárodných dokumentov si také rozlišovanie vyžadujú. Nemecký výraz *Künstlerische Freiheit* angličtina prekladá ako *artistic licence* a ruština ako Поэтическая вольность. Odlišuje sa od výrazu *Kunstfreiheit (Freiheit der Kunst)*, ktorý angličtina prekladá ako *artistic*

freedom, ruština ako Свобода творчества. Oba koncepty slobody a umenia – *Künstlerische Freiheit*, *Kunstfreiheit* – koexistujú ako prepojené nádoby, ale časom bude aj našou povinnosťou ich v slovenskom jazyku, vo vyjadrovaní sa v slovenčine rozlišovať.

Čl. 43 Ústavy SR

ods. 1: **Sloboda** vedeckého bádania a **umenia** sa zaručuje. Práva na výsledky tvorivej duševnej činnosti chráni zákon.

ods. 2: Právo k prístupu ku kultúrnemu bohatstvu sa zaručuje za podmienok stanovených zákonom.

Listina základných práv a slobôd

Ústavný zákon č. 23/1991 Zb. z 9. januára 1991, účinný od 8. februára 1991

II. hlava Ľudské práva a základné slobody

Prvý oddiel Základné ľudské práva a slobody

Čl. 15

ods. 1: Sloboda myslenia, svedomia a náboženského vyznania je zaručená. Každý má právo zmeniť svoje náboženstvo alebo vieru alebo byť bez náboženského vyznania.

ods. 2: **Sloboda** vedeckého bádania a **umeleckej tvorby** je zaručená.

ods. 3: Nikoho nemožno nútiť, aby vykonával vojenskú službu, ak je to v rozpore s jeho svedomím alebo s jeho náboženským vyznaním. Podrobnosti ustanoví zákon.

V stručnosti sa dá povedať, že sloboda tvorby (*Künstlerische Freiheit*) je jednou z občianskych slobôd, teda aj ústavným právom tvoriť, mať zaručené podmienky pre tvorbu a slobodne prezentovať jej výsledky. Sloboda umenia (*Kunstfreiheit*) sa dá porovnať s pojmom básnickej (autorskej) licencie. Môže tiež znamenať tvorivú slobodu, ktorá sa prejavuje ako voľná predstavivosť vedúca k vzniku originálnych výsledkov.

Z tohto jazykového, kultúrneho, historického a právneho kontextu popri umelcovi-revolucionárovi (resp. umelcovi-aktivistovi), ktorého prioritou sú občianske práva a slobody, v ostatných rokoch rozkvitá nový zjav umelca-žalobcu, ktorý sa nie na ulici, ale pred súdom aktívne domáha ochrany svojich autorských práv. Umelec v slobodnej spoločnosti vystupuje čoraz častejšie v roli konzumenta občianskych slobôd a paradoxne dobrovoľne podlieha údelu väzňa autorského práva. V nejednom prípade to platí doslovne.

Umenie možno definovať jeho poslaním, úlohou slúžiť v každej spoločnosti a v každom čase. V demokratickej spoločnosti slúži ako indikátor miery slobody a demokratických hodnôt. Sloboda stojí nad umením ako jeho cieľ, pretože sloboda nie je samozrejmosťou a umenie by nám to malo pripomínať. No iba prvotriedne umenie má schopnosť predstaviť slobodu ako jednu z duchovných hodnôt kresťanstva. (Nálepka kresťanského umenia však nie je zárukou jeho znamenitosti.)

Martin Šugár

január – marec 2024